

Helsinški *bilten*

**HELŠINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI**
Kralja Milana 10, Beograd;
tel. 011/268-7404; fax. 2639-437;
e-mail: office@helsinki.org.rs
<http://www.helsinki.org.rs>

BR.111 // JANUAR 2015.

GEOSTRATEŠKI IZAZOVI NA BALKANU: MAKEDONIJA KAO KRITIČNA TAČKA

U centru špijunske afere: Lider opozicije Zoran Zaev

Zapadna međunarodna zajednica je svoju politiku na Balkanu podredila njegovoj stabilnosti, ali bez rešavanja otvorenih pitanja proizašlih iz nasleđa devedesetih. Istovremeno, mnoge je problem zamrzavala, jer je uvek bila usmerena na pacifikovanje Srbije kao najveće i najvažnije zemlje u regionu. Podilazeći Srbiji, ona ju je definisala kao glavni faktor stabilnosti, odnosno nestabilnosti. U okruženju Srbije nalaze se male

i nekonsolidovane zemlje, poput Bosne i Hercegovine, Kosova i Makedonije. Svaka od njih još uvek ima nekonsolidovane granice, problematično pitanje identiteta, kao i unutrašnju podeľjenost čemu su značajno doprinela mirovna rešenja koja su sledila princip etniciteta. Osim toga, sve tri zemlje su suočene i sa katastrofalnom ekonomskom situacijom koja pretila da se pretvori u masovnu pobunu. Kosovo je svakako,

najilustrativniji primer za to (masovni odliv ljudi, posebno mladih). Bosna se sa tim suočila prošle zime, što ne znači da se isti scenario ne može ponoviti. Makedonija predstavlja najosetljiviju tačku na Balkanu. O tome svedoči i promptna reakcija SAD i NATO, uz raspoređivanje UN snaga u Makedoniji, na pokušaj Slobodana Miloševića da destabilizuje Kosovo početkom devedestih. Tada su ga upozorili (tzv. Božićno upozorenje 1992) da će intervenisati ukoliko krene na Kosovo, jer to bi impliciralo umešanost celog južnog Balkana.

Evropska unija (EU) je 2003. godine odlučila da svim balkanskim zemljama otvori perspektivu da postanu članice, uz ispunjavanje određenih (kopenhaški) kriterijuma. Istovremeno, NATO je, najpre u okviru partnerstva, a zatim i članstva, stvorio bezbednosni ram koji je ceo region stavio pod isti kišobran. Međunarodna zajednica je, međutim, propustila priliku da programom, sličnog Maršalovom planu pomogne ekonomsku tranziciju regiona. Finansijska i ekonomska kriza koja je 2008. godine pogodila svet, u velikoj meri je zaustavila mogućnost promena i ceo region blokirala bez izgleda da se u dogledno vreme oporavi.

Početkom stoleća izgledalo je da se region prvi put u savremenoj istoriji okreće Zapadu, pod istim krovom. Međutim, kriza krajem prve decenije reinkarala je prisustvo Rusije na Balkanu u novom svetlu. A eskalacija ukrajinska kriza je još više potencirala njeno prisustvo, jer je svojim delovanjem definitivno ušla u evropski "truh". Tako je na Balkanu obnovljeno sučeljavanje velikih, što je poražavajuće za perspektivu regiona. Pobeda levičice u Grčkoj u celom region je primljena sa odobravanjem i podrškom, što može imati posledice i na buduće ponašanje širih masa nezadovoljnih ekonomskom i socijalnim položajem.

Makedonija je najranjivija tačka na Balkanu. Svi njeni susedi imaju interes da je destabilizuju.

Najnoviji razvoj događaja u Makedoniji zato treba posmatrati i u tom kontekstu. Beograd je uvek sa pažnjom pratio unutrašnju situaciju i neformalnim kanalima radi na ostvarivanju "svog dela" uticaja u zemlji koju karakteriše krhka stabilnost, kako na unutrašnjem tako i na spoljnom planu.

Nedostatak demokratskih kapaciteta, složeni međuetnički odnosi praćeni povremenim incidentima i ozbiljnijim sukobima, duboki ekonomski i socijalni problemi čine Makedoniju slabom državom. Takođe, složenost i istovremeno fragilnost Makedonije možda se još više oseća na spoljnopolitičkom planu: postepeno se pretvara u "većitog kandidata" za članstvo u EU, jer je taj status stekla još 2004. godine; međutim, već duže od decenije čeka na otvaranje pristupnih pregovora. Takođe je, za sada neuspešno, aplicirala i za članstvo u NATO. I u jednom i u drugom slučaju problem je spor sa Grčkom oko imena koji, po svemu sudeći, uskoro neće biti rešen.¹

Uz Grčku, Makedonija je pod stalnom prismotrom i pritiskom svih ostalih suseda, Bugarske, Albanije i Srbije koji, svaki sa drugim predznakom – nacionalnim, teritorijalnim, religijskim, jezičkim – osporavaju njenu nacionalnu i državnu samobitnost. Sa tim karakteristikama, kako kaže Darko Tanasković, poznati orijentalist, bivši ambasador Srbije u Turskoj, a sada pri UNICEF, „poznavaoći prilika znaju da je Makedonija veće bure baruta od Bosne i Hercegovine“.²

1 Nakon prevremenih parlamentarnih izbora u Grčkoj, u januaru 2015, novi premijer Aleksis Cipras je koalicijom partneru, konzervativnoj ekstremno desnoj partiji Nezavisni Grci, obećao da neće napraviti ustupak oko imena Makedonije.

2 Reč na promociji knjige „Balkanski trougao“ Zorana Janačkovića; prema Danas, 5. februar 2015.

ULOGA PRAVOSLAVNIH CRKAVA (RUSKE, SRPSKE I MAKEDONSKE)

U pravoslavnim zemljama crkve imaju posebnu ulogu u političkom životu. Često su produžena ruka države koja preko nje ostvaruje svoje političke aspiracije. Srpska pravoslavna crkva osporava autokefalnost Makedonske pravoslavne crkve pozivajući se na crkvene kanone. U suštini, time se ne priznaje ni postojanje makedonske nacije.

U rešavanju tog spora između dve crkve tokom 2014. godine Ruska pravoslavna crkva odigrala je važnu ulogu. Autokefalnost Makedonske pravoslavne crkve (MPC), proglašena još tokom postojanja druge Jugoslavije, 1967. godine. Srpska pravoslavna crkva (SPC) formalno odbija da prizna autokefalnost MPC, iza čega, nema sumnje, stoji i država koja preko crkve obezbeđuje „legalno“ prisustvo u susednoj zemlji. To znači, i uticaj na unutrašnju dinamiku. SPC nije registrovana, ali u Makedoniji deluje Ohridska eparhija Srpske pravoslavne crkve, na čijem je čelu kontroverzni arhiepiskop Jovan Vraniševski. Vraniševski je od 2011. godine bio u zatvoru zbog pronevere i prevare.

Zatvorska kazna Vraniševskog bila je stalni kamen spoticanja i u međudržavnoj komunikaciji, jer se u Beogradu ona tretirala kao politička. Međutim, tokom 2014. godine to pitanje nije naglašeno otvarano ni u medijima, ni u srpskoj politici.³ Po svemu sudeći, tema je smišljeno skrajnuta sa javne scene, kako bi se u tajnosti došlo do nekih aranžmana. Diskretnom misijom rukovodio

3 Nedugo nakon što je izabran za predsednika Srbije Tomislav Nikolić je ponudio „dobre usluge“ države u posredovanju da se spor reši. Taj predlog, međutim, nije naišao na dobar prijem u makedonskoj javnosti; procenjivalo se, naime, da je ponuda neiskrena, odnosno povezana sa nastojanjem da se na taj način ishoduje oslobađanje iz zatvora velikodostojnika SPC Jovana Vraniševskog, koji je osuđen na višegodišnju kaznu zatvora zbog pronevere; Godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava za 2013.

je drugi čovek Ruske pravoslavne crkve, mitropolit Ilarion koji je krajem 2014. godine posetio Skoplje. Tom prilikom sastao se sa najvišim državnim i verskim poglavarima – predsednikom Makedonije Đorđom Ivanovim, premijerom Nikolom Gruevskim, partijarhom nekanonske Makedonske pravoslavne crkve, arhiepiskopom Stefanom – ali i sa arhiepiskopom Ohridske eparhije, Jovanom Vraniševskim. Vraniševskom je omogućeno da se sa ruskim mitropolitom sastane izvan zatvora.

Informaciju o posredničkom angažmanu ruski mitropolit je nedugo potom obelodanio u Sofiji. U izjavi za versku agenciju VIA rekao je da rešenje za makedonsku crkvu „treba da se uradi na osnovu svepravoslavnog rešenja“, a „mi smo spremni da budemo posrednici“.⁴ „Svepravoslavno rešenje“ u ruskoj interpretaciji podrazumeva da MPC dobije „samoupravu“ u odnosu na Beograd, poput one koje u odnosu na Rusku pravoslavnu crkvu imaju pravoslavne crkve u Ukrajini, Moldaviji, Estoniji i Letoniji. Domet „samouprave“ bio bi ograničen i time što bi izbor makedonskog partijarha potvrđivao patrijarh Srpske pravoslavne crkve.

Crkveni „paket-aranžman“, kako se nakon svega ispostavilo, dogovoren je tokom posete patrijarha Ruske pravoslavne crkve Kirila, Beogradu, u novembru 2014. Da ga je prihvatila i Makedonska pravoslavna crkva pokazalo se kad je ona od makedonskih vlasti zatražila „da pokažu milost prema obolelom Ohridskom arhiepiskopu Srpske pravoslavne crkve u Makedoniji Jovanu Vraniševskom“.⁵ Na „prelazno rešenje“ između autokefalnosti i negiranja kanonskog statusa pristalo je, po svemu sudeći, i državno rukovodstvo Makedonije.⁶ Tako je Jovan Vraniševski pušten

4 Danas, 6-7. januar 2015.

5 Politika, 23. decembar 2015.

6 Premijer Nikola Gruevski je izjavio da je priznavanje autokefalnosti MPC u ovom periodu nerearno, potvrđujući da za nju sad postoji mogućnost „nešto nižeg statusa“; Večernje novosti, 4. februar 2015.

na uslovnu slobodu početkom februara 2015, i kako su javili mediji, Ruska pravoslavna crkva „primiće obolelog sveštenika na lečenje i brinuće o njegovom zdravlju“.⁷

Takođe, prema pisanju medija za puštanje Vraniševskog iz zatvora nakon tri godine „zasluge ima i predsednik Srbije Tomislav Nikolić, koji je 'aktivirao' međudržavnu diplomatiju i bio stalno u vezi sa patrijarhom (SPC) Irinejom“.⁸

Nakon svega treba očekivati da će dve crkve (MPC i SPC) tokom 2015. godine obnoviti međusobni dijalog koji je prekinut još 2002. Veliki deo makedonske javnosti, političke i medijske elite sigurno neće biti zadovoljan ovom „trgovinom“. To se može zaključiti po nepovoljnim reakcijama od trenutka kad je MPC podnela molbu za puštanje Vraniševskog iz zatvora. Indikativno je i da su dva dana nakon oslobađanja Vraniševskog u Skoplju osvanuli bilbordi sa porukom da treba stati na kraj „srpskoj asimilaciji Makedonaca“. Za postavljanje bilborda odgovornost je preuzeo bivši predsednik stranke VMRO-DPMNE Ljupčo Georgievski, sa kojom se inače, razišao (ta stranka je sad vladajuća u Makedoniji) koji tvrdi da „posrbļavanje“ Makedonaca posredstvom umetnosti, muzike, estrade i na druge načine ima zabrinjavajuće dimenzije.⁹

Na Dan zastave, 28. novembra 2014, pokrenuta je inicijativa za osnivanje albanske pravoslavne crkve. Sinod Makedonske pravoslavne crkve oštro je reagovao, ocenjujući inicijativu kao „opasnu političku manipulaciju skrivenu iza nacionalističkog i šovinističkog plana“.¹⁰

7 Naše novine, 4. februar 2015.

8 Isto.

9 Izjava Georgievskog za Radio B92, 5. februar 2015.

10 Večernje novosti, 3. decembar 2014.

POLITIČKO-ŠPIJUNSKA AFERA

Početkom 2015. godine Makedoniju je potresla ozbiljna političko-špijunska afera koju je premijer Gruevski ocenio pokušajem „državnog udara“. On je naime, optužio lidera najjače opozicione stranke, Socijaldemokratskog saveza Zorana Zaeva da ga je ucenjivao (tražeći njegovu ostavku i formiranje tzv. tehničke vlade) sa snimcima razgovora, dobijenih od neke „strane obavestajne službe“. Ministarstvo unutrašnjih poslova Makedonije saopštilo je da je podizanjem optužnice protiv Zaeva i još tri osobe (među njima i bivši načelnik Agencije za bezbednost i kontraobaveštavanje Makedonije, Zoran Veruševski) „sprečen pokušaj ugrožavanja ustavnog poretka i nedemokratskog preuzimanja vlasti“.¹¹

Afera je odjeknula do Brisela i do Moskve i obe prestonice založile su se za „temeljnu istragu“. Iz Ministarstva spoljnih poslova Rusije upozoreno je da „pogoršanje situacije u Makedoniji može izazvati opasnu eskalaciju etničkih sukoba u zemlji“.¹² Portparolka Johanesa Hana, visokog predstavnika za susedsku politiku i pregovore Evropske komisije Maja Kocijančič je, u ime Brisela, navela da je reč o „veoma ozbiljnim optužbama“ i istakla da EU „očekuje nezavisnu i transparentnu istragu“.¹³ Makedoniju je tih dana posetio i zamenik pomoćnika državnog sekretara Tomas Mejlia.

Najintrigantniji detalj iz afere odnosi se svakako na „obaveštajnu službu strane zemlje“ i špekulacije o tome koja je zemlja imala interes da snima razgovore premijera Gruevskog. Sam Zaev je rekao da nije umešana nijedna „susedna zemlja“, dok makedonski mediji upiru (ipak) prstom u Grčku. Bivši ministar unutrašnjih poslova Ljupčo Frčkovski kaže da je „moguće to dobijeno od Amerikanaca“.¹⁴

11 Politika, 2. februar 2015.

12 Isto.

13 Isto.

14 Danas, 4. februar.

POLITIČKA KRIZA U MAKEDONIJI

Bez obzira na međunarodnu dimenziju i njene učesnike (do kojih bi trebalo da dođe nezavisna i temeljna istraga), celu aferu je teško izdvojiti iz konteksta unutrašnjih prilika u Makedoniji.

Optuženi Zaev, predsednik Socijaldemokratskog saveza Makedonije koji od vanrednih parlamentarnih izbora, zajedno sa drugim opozicionim partijama bojkotuje Sbranje, još je ranije prozivao Gruevskog zbog navodno korupcije i drugih nelegalnih radnji.

Na vanrednim parlamentarnim i predsedničkim izborima u aprilu 2014, konzervativni VMRO-DPMNE osvojio je vlast na oboma. Mada je u parlamentu osvojila apsolutnu većinu, vlada je ipak formirana kao koaliciona sa albanskom Demokratskom unijom integracija (DUI). Međutim, „zbog izborne krađe i državnog nasilja stranke na vlasti“ u radu parlamenta (broji ukupno 123 poslanika) ne učestvuju 33 opoziciona poslanika, praktično cela parlamentarna opozicija.

Osim u opoziciji i deo makedonske javnosti optužuju VMRO-DPMNE i Gruevskog za nedemokratski autoritarizam. O nedovršenosti demokratskih instituta i fragilnom demokratskom kapacitetu Makedoniji generalno, svedoče međunarodne i domće kritike na račun medijskih sloboda. U tom kontekstu paradigmatičan je slučaj novinara Tomislava Kožarovskog koji je zbog dva teksta osuđen na dvogodišnju zatvorsku kaznu. Pod pritiskom međunarodne i domaće javnosti bio je premešten u kućni pritvor, ali je opet vraćen u zatvor. Makedonski novinari koji vode akciju za njegovo oslobađanje sumnjaju da je „presuda doneta pod političkim pritiskom“.¹⁵

¹⁵ Danas, 20. januar 2015.

AMBICIJE SRBIJE

Po svemu sudeći, Srbija namerava da u odnosu na južnog suseda bude aktivnija, pogotovo što neki zameraju da je Srbija „nepravедno zapostavila Makedoniju“.¹⁶

Prvi korak u tom pravcu već je učinjen uz posredovanje Ruske pravoslavne crkve koji bi trebalo da dovede do obnavljanja dijaloga između crkava Makedonije i Srbije. Koristeći navodnu opasnost od rastućih velikodržavnih aspiracija Albanaca kao izgovor, Srbija će verovatno nastojati da i na druge načine pokaže interes za zemlju koja je za Srbiju, kako se tvrdi, „od izuzetnog značaja kao sused, geostrateški prostor, ekonomski partner“.

U toj funkciji je i upravo objavljena knjiga visokog srpskog obaveštajca Zorana Janačkovića, koji je u drugoj polovini devedesetih bio ambasador u Skoplju, „Balkanski trougao“. Po njegovim rečima cilj njegove knjige je da „upozori na trajne opasnosti koje proizvodi projekat velike Albanije po Srbiju i Makedoniju“. „Opasnost“ je utoliko veća što su, kako kaže ovaj autor, makedonske vlasti krajem XX veka „donele odluku da razbijanjem Jugoslavije liše sebe sigurnosti koju bi im pružila jaka i stabilna Srbija“.¹⁷

¹⁶ Darko Tanasković, na promociji knjige „Balkanski trougao“, prema, Politika, 5. februar 2015.

¹⁷ Autor, na promociji svoje knjige, prema Danas, 5. februar 2015.

ZAKLJUČCI

Međunarodni faktori, u prvom redu Evropska unija, treba da posveti veću pažnju dinamici događanja u, i oko Makedonije. Zbog eskalacije ukrajinske krize, fokus je pomeren sa jugoistoka Evrope (tzv. Zapadnog Balkana) na Ukrajinu, što se može imati dalekosežne posledice.

Neophodno je što pre rešiti problem imena Makedonije i obavezati sve susedne zemlje na poštovanje njenog imena i identiteta.

Priznavanje Srbije nezavisnosti Kosova, postaje još prioritetnije. To nije samo uslov koga za punopravno članstvo postavlja EU, već je i garant stabilnosti regiona i sprečavanja novih sukoba. Politika nepriznavanja Kosova samo povećava cenu koju će platiti srpska zajednica na Kosovu, kao i sama Srbija koja nastavlja "politikom manipulacija i žrtvovanja Srba na Kosovu".

Potpisivanje Briselskog sporazuma je politički čin koji je aktuelnoj vladi Srbije doneo podršku i priznanja Zapada, koji veruje da tako Srbiju može da privuče u EU. Zapad pri tome nije svestan koliko je fragilan konsenzus oko prihvatanja tog sporazuma. Jedino de jure priznanje Kosova imalo bi stvarni efekat na smirivanje situacije i u Srbiji i na Kosovu.